

Слободан Ћ. Продић^[1]

Факултет за европске правно-политичке студије
Београд (Србија)

УДК 271.2-87(497.5)"1942/1945"
341.485(=163.41)
(497.13+497.15)"1941/1945"
Прегледни научни рад
Примљен: 04.12.2023.
Прихваћен: 21.12.2023.
doi: 10.5937/napredak4-48060

„Хрватска православна црква“: од идеје до реализације

Сажетак: „Хрватска православна црква“ представљала је верску организацију која је настајала као потпуно политички пројекат унутар тзв. Независне Државе Хрватске. Након одстрањења Српске православне цркве с простора којима је управљала усташка власт и након злочина које је иста та власт предузела над православним хришћанима српског порекла у првој години владавине, под снажним притиском пре свега Немачке, Анте Павелић прихвата да се реализује раније постојећа идеја о стварању „Хрватске православне цркве“. Ова верска организација имала је идентично устројење као и остале православне цркве. Ипак, основна разлика била је у томе што ову, условно речено цркву ни на који начин, а пре свега црквено-канонски, нису прихватиле остале аутокефалне цркве. Управо је због тога „Хрватска православна црква“ представљала парасинагогу у пуном смислу речи. Као таква она је интересантна тема за проучавање, пре свега због данашњих дешавања на геополитичкој сцени и покушаја да се створе нове цркве, првенствено ради нарушавања јединства и саборности између аутокефалних православних цркава.

Кључне речи: „Хрватска православна црква“, тзв. Независна Држава Хрватска, Други светски рат

Стварање тзв. Независне Државе Хрватске (тзв. НДХ) омогућило је реализацију читавог низа идеја које су својевремено настајале међу појединцима данас познатим као носиоцима идеје о постојању самосталне државе Хрватске. Једна од ових идеја била је и она о стварању једне нове верске заједнице која би обједињавала православне хришћане на територији тзв. НДХ. Упркос томе што, посматрано из данашње перспективе, ова идеја изгледа као својеврстан парадокс, „Хрватска православна црква“ (тзв. ХПЦ)

у једном тренутку заиста је настала и одређено време постојала. Наиме, тзв. ХПЦ је представљала организацију насталу под непосредним утицајем власти тзв. НДХ с конкретним разлозима постојања. У овом невеликом раду покушаћу да изложим најосновније детаље о настанку и разлозима постојања тзв. ХПЦ као и неколико речи о личностима које су оставиле значајнији траг у њој.

Упркос чињеници да се о тзв. ХПЦ у нашој историографији није превише говорило најчешће

[1] slobodan.prodic@gmail.com

из идеолошких разлога,^[2] ова некадашња државна творевина тзв. НДХ поново постаје интересантна као појава током последње деценије 20. века, тј. у време настајања Хрватске као државе, а још више у време интензивирања националистичких идеја које су карактеристичне за хрватску државу насталу током Другог светског рата. Штавише, током 90-их година прошлог века у Републици Хрватској долази до обнављања тзв. ХПЦ. То је, са друге стране, потакло неколико истраживача да се, у политички измењеној ситуацији, подробније позабаве питањем тзв. ХПЦ, што је резултирало низом радова о тој теми.^[3] Такође, треба поменути рад „Хорватская Православная Церковь (от организации до ликвидации) (1942–1945). Взгляд из XXI века“, који је објављен у Москви током 2012. године, а чији је аутор Виктор Иванович Косик, истакнути научни истраживач при Славистичком институту Руске академије

наука. Овај рад је интересантан, између осталог, јер пружа увид у детаље везане за свештенство Руске православне цркве које је прихватило да постане део јерархије тзв. ХПЦ. Такође, рад је од велике користи јер аутор наводи историјске изворе (неретко у целости), који пружају увид у функционисање тзв. ХПЦ који се данас налазе у Хрватском државном архиву у Загребу.

Оно шта треба нагласити пре било каквог подробнијег анализирања тзв. ХПЦ и њеног места у тзв. НДХ представља чињеница да идеја о постојању тзв. ХПЦ није настала непосредно пред и током првих месеци постојања НДХ. Штавише, идеја о постојању тзв. ХПЦ препознаје се у сачуваним историјским изворима, који датирају из времена 19. века и времена изражених покушаја стварања националних држава на европском континенту. Читајући списе Еугена Кватерника (1825–1871),^[4] а пре свих сведочанства у вези са

60 |

[2] Треба нагласити да је изван граница некадашње СФРЈ, то јест међу ауторима који су припадали тзв. политичким емигрантима, питање тзв. ХПЦ било дотакнуто у неколико наврата. На пример, овом темом се, међу Србима, бавио Ђоко Слијепчевић, који је своја запажања уврстио у своје капитално дело *Историја Српске православне цркве*, чије је прво издање објављено у Минхену током 1971. године. С друге стране, унутар хрватске емиграције о тзв. ХПЦ је писао Милош Обркнежевић. Његов рад „Развој православља у Хрватској и Хрватска православна црква“, објављен је у часопису *Хрвајска ревија* (бр. 29, 1979) који је штампан у Минхену/Барселони. Такође, интересантна је и књига Анте Павелића под насловом *Хрвајска православна црква*, коју је 1984. године у Мадриду објавило друштво „Домовина“. Када је реч о радовима у вези са тзв. ХПЦ, а који су објављивани у СФРЈ, поменимо фељтон Светозара Лоза и Миленка Додера под насловом „Хрватска православна црква – агентура окупатора“ који је током фебруара и марта 1976. године објављиван у дневном листу Вијесник.

[3] Овом приликом можемо да издвојимо неке од радова: Ђурић, Вељко, (1989), *Усташе и православље*, Београд: Белетра; Јонјић, Томислав, (1990), *Hrvatska pravoslavna crkva, Imotska krajina 21/453*; Роџар, Петар, (1996), *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Zagreb: Naklada Pavičić; Стојановић, Александар; Ломпар, Растко (2017), „Оснивање Хрватске православне цркве у контексту немачке политике и ратних интереса у окупираној Југославији“, *Српска њолиничка мисао*, 2/2017, 35–53; Ђукић, Далибор (2018), *Правни њоложај Хрвајске ѡравославне цркве*, Београд: Универзитет у Београду, Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање; Продић, Слободан, (2020), *Рейрофууризам Хрвајске ѡравославне цркве*, Јагодина: Гамбит...

[4] Између осталог в.: Е. Kватерник, *Politički spisi: Rasprave, govori, članci, memorandum* (прir. Ljerka Kuntić), Zagreb: Znanje, 1971.

Слободан Ђ. Продић

Хрватска православна црква:
од идеје до реализације

његовим сусретом са баном Јосипом Шокчевичем (1811–1896) који се догодио 3. децембра 1861. године, јасно се и недвосмислено истиче његова жеља за стварањем једне потпуно нове црквене организације која би обједињавала православне хришћане са простора Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације. Идеја о постојању једне овакве цркве наравно да је имала своју политичку позадину. Наиме, имајући у виду да је Кватерник био особа која се максимал-

но залагала за остварење идеје о самосталној хрватској држави, нагласимо, на сваки могући начин, њему је било јасно да је за остварење ове замисли од велике важности било придобијање тамошњих Срба. С друге стране, Кватерник је пред представницима државне власти Аустрије константно наглашавао потребу постојања једне овакве верске заједнице зарад умањења и, ако је могуће, потпуног одстрањења утицаја Русије и Србије на православни живаљ у монархији.

Бан Јосип Шокчевић

Извор: wikipedia.org © Public Domain

Осим Кватерника, за постојање тзв. ХПЦ нешто касније залагали су се политички делатници попут Антуна Радића (1868–1919) или Николе Звонимира Бјеловучића (1882–1952). Повод за то такође је био потпуно политичке природе, тј. настојање да се реализује идеја о самосталној хрватској држави и умањи утицај Српске православне цркве на просторима који су били већински настањени српским живљем.

Реализација идеје о постојању тзв. ХПЦ постала је могућа тек након стварања тзв. НДХ. Управо то се и догодило у Загребу почетком априла 1942. године. Наиме, након годину дана постојања (подсетимо да је тзв. НДХ званично почела да постоји 10. априла 1942), и након што је у овом периоду усташка власт реализовала идеју о неутрализацији Српске православне цркве (СПЦ) на простору који су тзв. НДХ након распарчавања Краљевине Југославије доделе Немачка, Италија и Мађарска, устројење тзв. ХПЦ постало је реално.

Неретко се постављају различита питања о тзв. ХПЦ, а међу њима и питање сврхе постојања једне овакве верске организације у држави која је суштински била веома непријатељски окренута према православној вери и која је чинила све да СПЦ и православне вернике одстрани с простора којим је управљала усташка власт. Један од одговора на наведено питање садржан је и у говору Анте Павелића који је 28. фебруара 1942. године одржао пред Хрватским сабором. Том приликом он је, између осталог, рекао и следеће: „[...] није истина да хрватска држава настоји да православне преведе на католичку вјеру. То није политика. То није пуштено свакоме на вољу... У православље не дира нитко, али у хрватској др-

жави не може бити Српске православне цркве. Кажем још једном: не може бити српске, а не може бити ни грчко-православне. Зашто? Зато, јер су свагдје на свијету православне цркве националне цркве... Зато ће паметни људи, људи којима је до народних придобитака, а којима је и до вјерских придобитака, знати се снаћи, знати окупити главе и проучити, промислити и то питање на задовољство православља, на задовољство народа и на придобитак хрватске државе ријешити“ (*Hrvatski narod*, 1. VII 1942). Низ контрадикторности с којима се у овом фрагменту говора Анте Павелића срећемо сасвим су сигурно тема за себе и, нагласимо, тема о којој је до сада неретко писано у научним круговима. На другој страни, а у вези је са тзв. ХПЦ и реализацијом њеног постојања унутар тзв. НДХ, налази се и притисак који је Павелић трпео од Немачке, а који је, између осталог, инициран политиком неконтролисаног терора над Србима првих месеци постојања тзв. НДХ. Немцима је, како се стиче утисак кроз сачуване историјске изворе, било неприхватљиво инсистирање власти тзв. НДХ на насилном покатоличавању православних Срба и стварању својеврсног политичког католичанства на Балкану (Stojanović, Lompar, 2019, str. 37, 42). Такође, за разлику од руководства тзв. НДХ, немачка власт је очевидно многе сегменте свакодневице посматрала озбиљније и далекосежније. Наиме, постојање тзв. ХПЦ омогућавало је реализацију праксе која је, на пример, већ постојала на просторима данашње Украјине, а у вези са прикупљањем података од стране свештенства и, ако је постојала потреба за тим, њихове улоге у смиривању могућих ексцесних ситуација, које би могле пореметити успостављени

ред и поредак на новоосвојеним просторима. Једноставније речено, неутралисањем канонски признате аутокефалне цркве, а када говоримо о просторима тзв. НДХ то је СПЦ, те стварањем једне класичне парасинагоге,^[5] световна власт реагује на религијске потребе мањинског дела становништва, пројављује себе као верски толерантну и оставља утисак либералног друштва.

Идеја остварења постојања тзв. ХПЦ, посматрано из угла усташке власти, наравно да није била једноставна. Околност да је свештенство СПЦ у тзв. НДХ до априла 1942. године већ увелико било протерано или побијено била је проблем с којим су се суочили пре свега оперативци Гестапоа попут Ханса Хелма, Рудолфа Блума, Адалберта Кунгела и Марбота Шумахера (Prodić, 2020, str. 42–43), али и сам Анте Павелић. Питање је било како и на који начин придобити свештенство и монаштво да прихвати да постане део будућег клира тзв. ХПЦ. Реализацију овог задатка на себе преузимају особе пореклом Немци/Фолксдојчери и припадници немачке обавештајне службе. Ту се пре свих издвајају оперативци Гестапоа попут Марбота Шумахера и Адалберта Кунгела. Осим њих, овог задатка такође се прихватају и особе које су у директној или индиректној вези с немачком обавештајном службом или су пак веома блиски са усташким властима у Загребу и врхом Римокатоличке цркве у тзв. НДХ. Међу њима треба посебно

издвојити Григорија Григоријевића Миткевича, Милоша Обркнежевића, Георга Јунгера, Петра Лазића, Савића Марковића Штедимлију...

Процес придобијања, као што смо рекли, преко потребног свештенства и монаштва које би чинило јерархију тзв. ХПЦ кретао се у два правца. Први и свакако најважнији правац било је проналажење подобне особе која би била постављена на чело ове организације. Како се нико од монаха СПЦ није прихватао понуђене позиције митрополита тзв. ХПЦ, контроверзни руски емигрант Григориј Григоријевић Миткевич, очевидно са снажним политичким везама како у Београду, тако и у Загребу, наложио је ништа мање контроверзном Милошу Обркнежевићу да контактира неке од епископа Руске православне цркве који су својевремено из Русије од црвеноармејаца пребегли у Краљевину Југославију. Према мишљењу Миткевича, Обркнежевића, а такође и других високопозиционираних личности које су учествовале у реализацији идеје успостављања тзв. ХПЦ, „идеална личност“ за првојерарха тзв. ХПЦ био је епископ Гермоген (Максимов), који се у то време налазио у фрушкогорском манастиру Хопово. Нажалост, детаљи који нам могу пружити одговор на питање зашто се тада један старац прихвата овакве позиције готово никада неће бити расветљени до краја. Правци потенцијалног истраживања који донекле могу пружити одговор могу бити усмерени ка

[5] Термин „парасинагога“ можда је недовољно познат ширем читалачком кругу. Наиме, реч је о термину с којим се најчешће срећемо у појединим црквеним канонима, као на пример у 1. правилу Светог Василија Великог. Реч је о заједницама свештеника и лаика који су непокорни јерархији одређене аутокефалне цркве и који, из њима знаних разлога, устројавају некакву нову цркву, која је по свему идентична матичној (исти облик богослужења, догматског учења, јерархије...). У нама блиском времену из СПЦ су се издвојиле и обликовале две парасинагоге, које су у ширим слојевима друштва познате по именима особа које су довеле до њиховог устројења: „Акакијевици“ и „Артемијевици“.

приватном животу епископа Гермогена. Наиме, овај старац је својевремено био парохијски свештеник у Русији. Са својом супругом имао је шесторо деце, а након што је постао удовац (највероватније 1905/1906. године) прихватио се монашког чина и његова каријера кренула је у потпуно другом смеру од оне која је карактеристична за мирско свештенство. Епископ Гермоген, као што је познато, у Краљевину Југославију дошао је бар с једним својим дететом, конкретно са сином Михаилом, који је током постојања тзв. НДХ/тзв. ХПЦ био ангажован као вероучитељ и хориста у Загребу и коме се с пролећа 1945. године губи сваки траг. Претпоставља се да је са породицом успео да побегне негде на запад.

Други правац којим је текао процес „регрутације“ будућег свештенства и монаштва тзв. ХПЦ, а који се показао као веома делотворан, базирао се на искоришћавању тешког материјалног положаја једног дела свештенства и монаштва на просторима Војводине, пре свега у Срему и Посавини, који су потпали под власт тзв. НДХ, а такође и на просторима Србије. Ову групу свештеника и монаха, који су из материјално-егзистенцијалних разлога прихватили службовање у тзв. ХПЦ, махом су чинили руски парохијски свештеници као

и монаси. Осим због лошег материјалног положаја, руски свештеници и монаси прихватили су службу у тзв. ХПЦ и из још једног разлога. Наиме, мржња коју су имали према совјетској власти и прогонима које је она предузела против Руске православне цркве, те околност да су они, како су наводили у својим исказима након хапшења, у Немачкој окупационој власти препознали силу која ће бити кадра да победи СССР и да им омогући повратак у домовину, такође је био разлог уласка појединих свештеника/монаха у тзв. ХПЦ.

С друге стране, специфичну појаву представљају свештеници, монаси али и лаици, који су својевремено били део клира СПЦ, а потом су, свако из својих разлога, приступили усташким властима, те прихватили понуду да своју свештеничку и монашку службу наставе унутар тзв. ХПЦ. Поједини свештеници, што се може видети из њихових исказа пред судом након што су их партизани ухапсили, наводе управо тежак материјални положај као разлог за приступање тзв. ХПЦ.^[6] Такође, неки међу њима, као на пример, свештеник Александар Милошевић (1919–1952), који је службовао у сремском селу Манђелос, пред истражним органима навео је да су га усташке власти приморале да се прихвати рукоположења

[6] Типичан је пример свештеника Цвијетина Шовића из села Батковићи код Бијељине. Наиме, он је, након што је пријављен усташким властима у Загребу да упркос забрани обавља богослужење у својој парохији, пред истражним органима изјавио да му је свештенички позив једини извор прихода. Након тога је прихватио да поднесе молбу митрополиту тзв. ХПЦ и Котарској области у Бијељини да је спреман да приступи клиру тзв. ХПЦ, уз напомену да му је свештенички позив једини начин да преживи. Иначе, према напоменама у „Bosnischer Vote pro 1901“, свештеник Шовић се као парох у Батковићу помиње још 1901. године. Такође, наводи се и податак да је он 1911. године покренуо, а 1912. године окончао изградњу храма. Очеvidно је да је он у моменту приступања тзв. ХПЦ већ био пензионисани свештеник. Као свештеник у Батковићима помиње се до 1944. године. Двојица административних радника у митрополији тзв. ХПЦ (свештеник Јоца Цвијановић и протођакон Алексеј Борисов) приликом саслушавања напомињу да је свештеник Шовић страдао 16. марта 1945. године. Видети: HR-HDA-0254, Тај. број: 3386/1942; HR-HDA.0218, Одјел за богоштвоље, Број: 3642-1942.

за свештеника управо да би се повећао број јерарха у тзв. ХПЦ на подручју Срема (*Фронти слободе*, 15. 4. 1944).

Међу свештеницима/монасима СПЦ који су ухлебљење пронашли у тзв. ХПЦ срећемо се и са групом оних међу њима који су много интересантнији за проучавање од оних који су се тога прихватили зарад егзистенцијалне сигурности. Овом приликом поменућемо само неколико појединаца, који су, по личном мишљењу, интересантни како због ангажмана у тзв. ХПЦ, тако и због многобројних црквено-канонских преступа услед којих их је својевремено процесуирала СПЦ.

Посебно треба поменути свештеника Василија Васу Шурлана. Из данашње перспективе овај контроверзни свештеник СПЦ чак и пре почетка Другог светског рата себе јасно и недвосмислено пројављује као искреног приврженика националсоцијализма, а потом, са избијањем рата, и као активисту усташког покрета. Њега је у неколико наврата Синод СПЦ позивао у Патријаршију због његових необичних потеза, који су својеврсну кулминацију досегли писмом које је, 31. маја 1941, упутио Адолфу Хитлеру (Pilirović, 2011, str. 353). Из данашње перспективе можда је још шокантнији његов поступак који се збио током бомбардовања Београда 6. априла 1941. године. Наиме, Шурлан је, као свештеник СПЦ у Земуну, пред многобројним сведоцима благосиљао немачке авионе који су бомбама засипали Београд и његове житеље. Василије Шурлан, како ће се испоставити годину дана касније, биће један од најагилнијих свештеника СПЦ који ће се својски

потрудити да се реализује идеја о стварању тзв. ХПЦ. Његов ангажман био је поготово снажан и настојању да што је могуће већи број свештеника СПЦ постане део јерархије новоустројене верске заједнице. Ипак, из личне перспективе, посебно је иритантан потез Василија Шурлана док је био у служби тзв. ХПЦ и тзв. НДХ – он је, а то је мало познат податак, у једном тренутку прихватио да буде „душебрижник“, наравно у име тзв. ХПЦ, у злогласном концентрационом логору Јасеновац (Prodić, 2020, str. 87). Финансијске махинације које нису биле стране свештенику Василију Шурлану омогућиле су му да стекне позамашан капитал. Материјална обезбеђеност као и висока котираност унутар усташког естаблишмента добро су му дошли, поготово последњих дана рата. Наиме, свештеник Василије Шурлан, скупа са виђенијим усташама, благовремено је напустио тзв. НДХ. Највероватније је да је остатак живота провео негде на простору Јужне Америке. Непознато је када је и где умро.

Ништа мање интересантни за проучавање су, слободно их тако можемо назвати, авантуристи попут Спиридона (Мифке) и Мирона (Федерера). Реч је о двојници конвертита, који су, очевидно из користољубља, прешли из римокатолицизма у православље, прихватили се монашког и свештеничког чина, док су истовремено чинили мноштво црквено-канонских преступа, те због тога прекоревани како од црквених и световних власти у Краљевини Југославији,^[7] тако и од врха ХПЦ током њеног постојања.

[7] Илустрације ради поменимо неколико детаља о Спиридону (Мифку). Наиме, он је 1924. године из римокатоличке прешао у православну веру. Добио је благослов да упише Богословију у Сремским Карловцима, коју је завршио 1927.

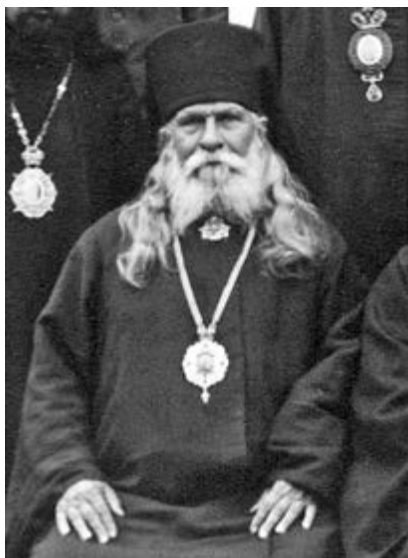
Интересантни су и лаици који су, сваки у свом домену, имали улогу у реализацији идеје стварања тзв. ХПЦ. Међу најистакнутијим је Милош Обркнежевић, који је, до почетка Другог светског рата, био високо позициониран у структури СПЦ. Наиме, Обркнежевић је био део администрације СПЦ у Сремским Карловцима са изразито снажним контактима како са немачким, тако и са хрватским обавештајним круговима. Да су ови контакти Обркнежевићу били од користи показале се већ током Априлског рата 1941. године. Наиме, Обркнежевић, као резервни капетан прве класе Војске Краљевине Југославије, бива заробљен али убрзо, захваљујући посредовању својих хрватских пријатеља, бива ослобођен (Влађенковић, 1996: 389–390). Интересантан детаљ је да Обркнежевић након пуштања на слободу одлази за Београд, то јест да у Патријаршији СПЦ поново бива постављен на значајну дужност правног саветника Светог Синода. У току припрема реализације идеје стварања тзв. ХПЦ, Обркнежевић, током марта 1942. године, скупа са свештеником Василијем Шурланом, из Београда креће пут Загреба да би се на

аудијенцији састао са Антом Павелићем, али и са немачким обавештајцима Хелмом и Кунгелом, од којих добија задатак да пронађе подобне личности за будућег поглавара тзв. ХПЦ. Нема сумње да је Обркнежевић већ током 1943. године био свестан у ком правцу се крећу догађаји како на фронту, тако и унутар тзв. НДХ. Интелигентан и користољубив, Обркнежевић, тада у својству секретара митрополита Гермогена, пљачка благајну тзв. ХПЦ у Загребу и аутомобилом бежи у Нови Сад, који је тада био град под мађарском окупацијом. У новосадском листу *Нова јошџа*, током априла 1944. године, осванула је вест о хапшењу Обркнежевића због низа превара, али и коцкарских афера. Не дуго потом, поново захваљујући „хрватским пријатељима“, бива ослобођен, те преко Будимпеште креће на пут према Јужној Америци. Тамо га је оберучке прихватила усташка емиграција. У својој књизи *Развој њавославља у Хрватској и Хрватска њавославна црква* изнео је своје виђење догађаја и личности који се везују за ову верску организацију. Претпоставља се да је живео и умро у Венецуели, конкретно у Каракасу.

године. Потом се оженио, прихватио се свештеничког чина, те постао парох у Епархији бихаћкој. Тамо је на превару присвојио већу количину новца, због чега је био лишен свештеничког чина и осуђен на затвор од државних власти Краљевине Југославије. Након тога је напустио жену и децу, те прихватио монашки постриг. Испрва је живео у Студеници, одакле је протеран због саблазног начина живота. Потом је отишао у манастир Свети Наум на Охридском језеру, где га је затекао почетак Другог светског рата. Побегло је у Грчку, али је убрзо приступио бугарској војсци. Бугари су га поставили за игумана манастира Успења Пресвете Богородице у месту Вета. Активно је радио као агент бугарске обавештајне службе. Потом је отишао у Ниш, а јуна 1942. године у Београд. Из Београда је отишао у Немачку, где је поново прешао у римокатоличку веру. Године 1943. поново се нашао у Београду, одакле је, с препоруком др Матије Прелића, римокатоличког свештеника из Београда, отишао у Загреб да би постао део јерархије ХПЦ. Постављен је за свештеника у Горажду, а потом у Високом. Током августа 1944. године позван је у Загреб да би био хиротонисан за епископа. То се догодило 15. августа 1944. године. Хиротонију су обавили митрополит Гермоген и митрополит Висарион (Пују) из Румунске православне цркве. Потом је постављен за епископа ХПЦ у Сарајеву, где је остао, највероватније, до краја марта или почетка априла 1945. године, када је побегло у Загреб. Овде се скривао у женском манастиру Свете Петке све до хапшења. Комунистичке власти осудиле су га на смрт вешањем.

Слободан Ђ. Продић

Хрватска православна црква:
од идеје до реализације

Патријарх тзв. ХПЦ Гермоген
Извор: wikipedia.org ©Public Domain

Посматрано из угла политике, прихватање епископа Гермогена (Максимова) да постане првојерарх тзв. ХПЦ за Павелића је био важан корак у реализацији идеје о постојању тзв. ХПЦ. С друге стране, тј. са становишта црквено-канонског права, ништа мање важан задатак било је проналажење појединаца који би се унутар аутокефалних цркви ангажовали на давања аутокефалности тзв. ХПЦ и на тај начин, упркос снажном противљењу СПЦ, ову верску организацију уврстили у цркву посматрану на њеном васељенском нивоу. Павелић је, скупа са митрополитом Гермогеном и његовим најближим сарадницима, велике наде полагао пре свега у јерархе Румунске и Бугарске православне цркве, и то првенствено зато што су територије ових држава биле под немачком окупацијом. Ипак, самом чину

интронизације првог и јединог митрополита тзв. ХПЦ, који се збио 7. јуна 1942. године у Загребу, када је митрополит Гермоген изговорио: „Ја, архиепископ и митрополит Хрватске православне цркве обавезујем се Свевишњем Богу да ћу служити Хрватској православној цркви, поглавнику и држави. Обећавам да ћу се придржавати устава и канона Цркве, а такође и закона и устава државе. Чуваћу све службене тајне, радити и проповедати светлост истине Хрватске православне цркве. Бог нека ми је у помоћи. Амин“ (*Nedeljne vijesti*, 8. 6. 1942), осим Павелића, представника усташке власти и свештенства/лаика који су ступили у службу тзв. ХПЦ, самом чину не само као званични представник него ни као гост није присуствовао нико из других аутокефалних цркви. Штавише, треба нагласити

да је 6. јуна 1942. Свети архијерејски синод Руске заграничне цркве, на челу са митрополитом Анастасијем, из свог састава изопштио Гермогена, забранио му обављање сваког богослужења и нагласио да, када се за то стекну услови, Гермоген буде изведен пред црквени суд (Шкаровский, 2012, стр. 89). Према томе, неко ко је познавао црквено-канонско право, а за Гермогена се наводи да је то била област која му је била и те како добро позната, у свега неколико дана чини изузетно велике преступе који повлаче одређене консеквенце, између осталог и рашчињење.^[8]

68 | Павелић је желео да тзв. ХПЦ признају неке од аутокефалних цркви, наравно не базирајући се на противљење СПЦ. Његова првобитна замисао била је да румунски патријарх Никодим, сам или преко неког од епископа, обави чин постављења Гермогена за првојерарха тзв. ХПЦ. Патријарх Никодим није прихватио овај предлог наглашавајући, између осталог, да је за нешто такво потребна и сагласност Цариградске патријаршије (Prodić, 2020, str. 34).

Ипак, фијаско који се догодио првих месеци постојања тзв. ХПЦ и њеног непризнавања од других аутокефалних цркви није поколебао Павелића нити људе који су били Гермогенови најближи сарадници. У Загребу је, 15. августа 1944, обављена хиротонија епископа Спиридона (Мифке). У овом чину учествовао је један епископ Румунске православне цркве. Реч је о епископу Висариону (Пуију). Овај епископ, од самог почетка окупације Румуније и СССР-а, отворено је сарађивао с Немцима. То му је омогућило да буде постављен

за првојерарха епископије са седиштем у Одеси. Како се мењала ситуација на фронту, епископ Висарион се кретао ка западу. Из Одесе се преселио у Румунију, а када су се назирале борбе за Букурешт, он је, по свему судећи, искористио позив на хиротонију Спиридона (Мифке) као прилику да, преко Загреба, са сестром и секретаром благовремено побегне. Из Загрена прво одлази у Кицбил, па у Беч и на крају у Париз, где је и умро током 1964. године (Prodić, 2020, str. 115). Са становишта црквено-канонског права епископ Висарион није био под забраном свештенодејства нити је у том моменту био под било каквом епитимијом. Али он у Загреб није дошао с благословом тадашњег румунског патријарха Никодима да успостави међусобне односе Румунске православне цркве са тзв. ХПЦ, нити је са собом донео томос о признању тзв. ХПЦ као аутокефалне цркве. Штавише, он је учествовао у хиротонији особе која је својевремено лишена свештеничког чина, скупа са епископом Гермогеном, који је имао епитимију свештенодејствовања од цркве којој је тада још званично припадао и чији је свештенослужитељ био. Овакав поступак, сходно одредбама црквено-канонског права, такође за последицу има изрицање прописане епитимије (Prodić, 2016, str. 287).

Интересантан је став Бугарске православне цркве у односу на тзв. ХПЦ. Наиме, Бугарска патријаршија вешто је избегла предлог да рукоположење поменутог епископа Спиридона буде обављено у Софији или негде на простору Бугарске. Као разлог неприхватања ове понуде усташке власти наводе се административни пропусти у вези са непостојањем

[8] Подробније: Продић, Слободан (2016). *Књига њавила љрема московском издању из 1893. љодине*. Требиње–Сарајево.

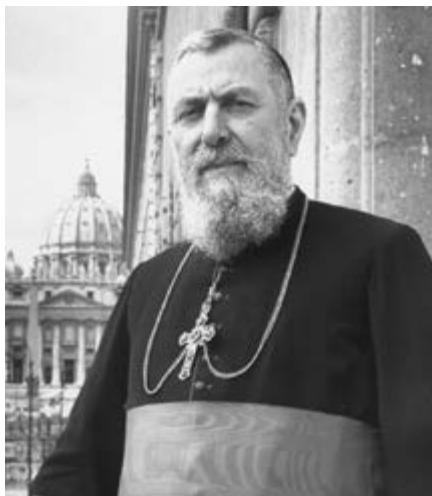
потребе документације за путовање делегације која је требала доћи из тзв. НДХ (Kosik, 2012, str. 79).

Занимљиво је и оно што је током саслушања, које се одиграло половином јуна 1945. године у Загребу, Гермоген нагласио у вези с признањем тзв. ХПЦ од Руске православне цркве. Он помиње сусрет са свештеником Михаилом Виноградовим, који је током Другог светског рата био парох у Аустрији, те да га је том приликом замолио да он (Виноградов), приликом сусрета с митрополитом Сергијем, призна њега (Гермогена) за поглавара тзв. ХПЦ. Приликом каснијег сусрета, према тврдњи Гермогена, свештеник Виноградов је рекао да се митрополит сагласио с тим предлогом (Kosik, 2012, str. 140). Ипак, о томе да је Московска патријаршија признала Гермогена за поглавара тзв. ХПЦ нигде не постоји никакав званични документ, па чак ни било какав запис који би потврдио ову његову изјаву.

Да заправо никада није остварен било какав корак у званичном признању тзв. ХПЦ можда најконкретније говоре речи свештеника Јоце

Цвијановића, секретара у Митрополији тзв. ХПЦ. Он, на питање истражних органа током саслушања одржаног 8. јуна 1945. године о односу тзв. ХПЦ и других аутокефалних цркви каже: „ХПЦ није имала никакве односе са осталим православним црквама. Затражио је (Гермоген) писмено признање од стране Васељенског патријарха. На то никада није добијен никакав одговор. Чини се да су Румунска и Бугарска црква тобож признавале тзв. ХПЦ, али о томе нема никаквог официјелног документа, осим случаја када је румунски митрополит Висарион дошао на хиротонију Спиридона Мифке, а то је протумачено као признавање тзв. ХПЦ од стране Румунске патријаршије. Са осталим црквама није било никаквих односа, ни личних, ни службених“ (HR-HDA-1561, kutija 9.002-7).

Угледни кардинал Еуген Тисеран (1884–1972), који је током Другог светског рата обављао дужност секретара *Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus* у Ватикану, у разговору с Максимилијаном Ервином Лобковицем (1888–1967), чешким

Кардинал Еуген Тисеран

племима и дипломатом који је био у блиским односима са врхом Римокатоличке цркве али и тзв. НДХ, изјавио је између осталог следеће: „[...] Хрватска православна црква не значи ништа јер је настала вољом поглавника и његовом вољом може опет нестати“ (*Tajni dokumenti*, 1952, str. 118). Посматрано из угла односа политике и религије, ова изјава реално означава позицију какву је тзв. ХПЦ заузимала у тзв. НДХ. Наиме, замишљена и реализована као парасинагога из политичких разлога, кадровски сачињена од појединаца који су, свако на свој начин, у ову организацију ушли зарад личних интереса, тзв. ХПЦ током свог кратковременог постојања можда и јесте одиграла улогу коју јој је одредио Анте Павелић и остали који су допринели њеном устројењу. Тзв. ХПЦ је била пројекат који је исисавао значајну количину новца из државне касе. Куда је тај новац заиста одлазио, то је питање које тек треба подробније обрадити. Затим, тзв. ХПЦ је, политички посматрано, имала улогу коју је имала СПЦ на просторима под влашћу тзв. НДХ, тако да се могло говорити о верским слободама и праву житеља тзв. НДХ да се декларишу као православни хришћани и да имају могућност религијског живота унутар своје професионалне припадности. Ипак, барем према изјавама оних који су били непосредни учесници у животу тзв. ХПЦ, одзив православног живља да активно учествује у животу ове парасинагоге није био у складу с предвиђеним бројем. Део православног становништва који је остао да живи у тзв. НДХ прихватио је тзв. ХПЦ управо из

верских побуда тако да је долазио на богослужења и прихватао да њено свештенство врши обреде попут крштења, венчања, сахрана... Разлог за то првенствено треба тражити у чињеници да је вера у свакодневици живота људи тог времена још увек била нешто значајно, те појединци, на пример, нису желели да се одрекну праксе склапања брака у цркви јер је само тај и тако склопљен брак посматрао као исправан. С друге стране, поготово у градским срединама и срединама које су биле вишенационалне, страх је одвраћао православне житеље да јавно показују своју верску припадност без обзира на постојање нове, званичне тзв. ХПЦ. Резултат су били безмало празни храмови у којима су богослужили свештеници тзв. ХПЦ.

Недовољно истражено питање је због чега, слободно можемо рећи, не баш занемарљив број свештеника тзв. ХПЦ није напустио тзв. НДХ у време када је био очевидан крах ове фашистичке творевине. Већ половином априла 1944. године, у чланку „Фашистички агент Гермоген на дјелу“, чији је аутор партизански свештеник Блажо Марковић, јасно је и недвосмислено речено каква судбина чека не само Гермогена, него и остало свештенство и монаштво тзв. ХПЦ. У истом чланку могло се прочитати како су поједини свештеници тзв. ХПЦ који су пали у руке партизана свако на свој начин покушавали да оправдају то што су прихватили да буду део организације коју су комунистичке власти на заузетим просторима препознали и означили као колаборационистичку.^[9] Ипак, за разлику од

[9] Већ смо поменули свештеника Александра Милошевића, који се правдао тиме што су га усташе приморале да се прихвати свештенства. С друге стране, свештеник Боривоје Корожовац (правилније Короносовац), који је био парох у Брчком, у поменутом чланку износи својеврсну самокритику и отворено признаје грешку јер је прихватио, како каже, несвесно да служи непријатељу српског народа.

односа према свештенству тзв. ХПЦ које је похапшено током 1944. године, однос партизанске власти према онима који су ухваћени у Загребу у првој половини 1945. године био је приметно другачији. Ово се показало након уласка партизана у Загреб, 8. маја 1945. године. Наиме, у потрази за особама које су означене као сарадници окупатора и домаћи издајници, на мети партизана нашло се свештенство без обзира на верску припадност. Међу ухапшенима били су у том моменту кључни људи тзв. ХПЦ: Гермоген Максимов, Спиридон Мифка, Серафим Купчевски, Петар Лазић, Димитрије Мрихин, Борис Алексеј, Јоца Цвијановић и Драган Костић. Осим Костића, који је осуђен на

девет година присилног рада, остали су осуђени на смрт, о чему је писала и тадашња штампа (*Vijesnik*, 30. 6. 1945, *Politika*, 2. 7. 1945). Физички нестанак првојерарха тзв. ХПЦ и његових сарадника може се посматрати и као нестанак тзв. ХПЦ. Ипак, идеја о постојању тзв. ХПЦ није нестала крајем јуна 1945. године. Током последње деценије 20. века, у процесу стварања Хрватске као државе, поново је покренута идеја о стварању тзв. ХПЦ и поново се, безмало идентично, дешавало све оно шта се дешавало од 1942. до 1945. године. Једина разлика је у томе што власти Републике Хрватске још нису признале тзв. ХПЦ као легитимну верску заједницу.

Sources/Извори

Bosnischer Bote pro 1901, Sarajevo, 1901, 171. [In German]
The front of freedom, 15th April 1944 [In Serbian]
Weekly news, 8th June 1942 [In Serbian]
New post, April 1944 [In Serbian]
Courier, 30th June 1945 [In Croatian]
Politics, 2nd July 1945 [In Serbian]

References/Литература

Blaženковић, М. (1996). *Bio-bibliographical lexicon of Croatian revue*. Hrvatska revija, 398-390. [In Croatian]
Kosik, V.I (2012). *Croatian Orthodox Church (from organisation to liquidation) (1942-1945)-outlook from the 21st century*. Moscow: Institut slavyanovedeniya RAN. [In Russian]
Pilipović, R. (2011). Momčilo Đujić and Vasilije Šurlan - two antipodes in cassock. *Glasnik udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, III (3), 339-356. Available at: <https://dokumen.tips/documents/momcilo-djujic-i-vasilije-surlan-dva-antipoda-u-svestenickim-mantijama-radovan.html>. [In Serbian]

- Prodić, S. (2016). *The book of rules according to the Moscow edition from 1893*. Trebinje – Sarajevo: Eparhija zahumsko-hercegovačka, Mitropolija dabrobosanska. [In Serbian]
- Prodić, S. (2020). *Retrofuturism of Croatian Orthodox Church*. Jagodina: Gambit. [In Serbian]
- Stojanović, A. & Lompar R. (2019). The engagement of the Independent State of Croatia on the international recognition of the Croatian Orthodox Church 1942-1944. *Tokovi istorije*, vol II, 35-58. doi: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2019.2.sto.35-58>. [In Serbian]
- The secret documents of the relations between Vatican and Ustasha "ISC" (1952)*. Zagreb: Društvo novinara Hrvatske. [In Croatian]
-

Slobodan Đ. Prodić

Faculty of European Legal and Political Studies
Belgrade (Serbia)

72 |

“Croatian Orthodox Church”: from Idea to Realisation

Summary

The “Croatian Orthodox Church” was a religious institution whose founding was a completely political project of the Independent State of Croatia. After eliminating the Serbian Orthodox Church from the areas controlled by Ustasha regime and crimes committed against the civilians of Serbian origin and of Orthodox religion by that regime, under the huge pressure of Germany, Ante Pavelić accepted the already existing idea of forming the “Croatian Orthodox Church”. This religious organisation had the identical form as all other Orthodox churches. However, the main difference between this and other Orthodox churches was that this religious organisation was not recognised in any, primarily ecclesiastical-canonical way, by any other autocephalous churches. It was exactly because of this that the “Croatian Orthodox Church” represented a classic example of para-synagogue. As such, it is an interesting topic for researches, especially if we keep in mind current happenings on the geopolitical scene and modern attempts of founding new churches and destroying the unity and harmony among autocephalous Orthodox churches.

Keywords: “Croatian Orthodox Church”, Independent State of Croatia, World War Two